

KERESZTÉNY MAGVETŐ

XLIX. évfolyam.

November—December.

6. füzet.

Valóság és érték.

Irta: dr. Varga Béla.

POLGARI ISK. TANÁRKEPZŐ FŐISKOLA

FILOZÓFIA-PEDAGÓGIAI TANSZÉK

451.

Korunk filozófiai irodalmának alig van nagyobb s egyúttal érdekfeszítőbb problémája, mint az, hogy mi az érték, van-e abszolút érték; hogyan állapítható meg a valóság és az érték összefüggése s miben áll egymástól való különbözősége.

E kérdések állandóan foglalkoztatják a gondolkodókat s úgy látszik, hogy a valóságnak az értéktől való elválasztása még nem sikerült teljesen sehol. Pedig szükséges, hogy a való ontológiai határozmányai szilárd válaszfallal különíttessenek el végre az értéktől. E két sor külön tartása az egész vonalon feltétlenül végrehajtandó, ha az értéksorozat speciális jellegét nem akarjuk veszélyeztetni a másik által, amint ez már sok esetben történt. Mert egymásba folyásuk nem lehetséges sem az ében, mint ezt a szubjektivizmus akarja, sem az abszolútumban, mint a metafizikai értékelmélet kontemplálja. Az előbbi álláspont ugyanis egyfelől kétséssé teszi az értéknek a valóságtól való különállását, amennyiben az értéket többé-kevésbé a psychosis körébe utalja, másfelől ez alapon nem jutunk el az érték fogalmának abszolút érvényére, ami pedig az értékelés relativitásának megszüntetése szempontjából feltétlenül szükséges. Még nagyobb tévedés, ha az érték fogalmát metafizikailag akarjuk megalapozni, mint a középkorban általában s napjainkban is itt-ott teszik. Itt szintén fenyeget egyfelől a veszély, hogy az értéket megkülönböztető vonások elmosódnak és beolvadnak az ontológiába. Másfelől egész okoskodásunk transzcendenssé s így misztikussá válik. Egy szóval azt lehet állítani, hogy e téren semmiféle monisztikus fellogás eredményre vezetni nem fog. A valóság és érték közötti

dualizmus soha meg nem szüntethető egyiknek vagy másiknak veszélyeztetése nélkül, mert ha mindjárt szoros kapcsolatot és összefüggést lehet is bizonyos pontokon találni közöttük, egymástól öntermészetüknél fogva toto genere különbözők. A pontos analízis meg kell, hogy találja az érték sarkalatos tulajdonságait épp úgy, mint ahogy a érték sarkalatos tulajdonságait épp úgy, mint ahogy a valóság általános határozmányait már évezredekkel ez előtt megtalálták a kategóriákban. Az állandó ingadozás, mely az értékelméletben a mai napig uralkodik, az értéknek a valósággal való összezavarásából származik. Ennek az ontologizmusnak két alapformáját különböztetjük meg. Az egyik, mely az érték fogalmának megállapításánál a már ismert lélektani kategóriák valamelyikét veszi fel alapul s különállásának jogosultságát végső eredményben erre vezeti vissza. Ezen alapozás elfogadása lehetetlenné teszi azt, hogy az érték a reális pszichikai folyamatoktól teljesen külön választassék s azért az ontologizmus ezen irányját méltán pszichologizmusnak nevezhetjük. Legközönségesebb formája az, mely a kivánságot (Begehrung) teszi az érték szülőjévé. Ezen az állásponton az érték teljesen relatív és a szubjektív önkény produktuma. Általánosabb ennél az az irányzat, mely az érték alapjául az érzést teszi. Az előbbinél kétségkívül haladottabb álláspont, de mindazon hiányok, melyek az előbbinél megvoltak, itt is fennállanak, mert az érzés maga sem egyéb, mint szubjektív életfolyamat s mint ilyen, nem vihet az értékbe olyan állandóságot, melyet tőle feltétlenül megkövetelünk. Mondhatjuk ugyan, hogy valaminek értékét megérezzük, ez azonban felteszi, hogy az a bizonyos érték meg volt, mielőtt én felfedeztem volna. A pszichologizmus legértékesebb hajtása az intellektualizmus, mely az embernek kétségtelenül legnemesebb életmegnyilvánulásában, intelligens, eszes mivoltának teljes öntudatra emelésében keresi az érték gyökerét és kiinduló pontját. Lehetetlen el nem ismerni ez álláspont tisztult nemes voltát, melynek az előbbi két irányzat mellett jelentékeny fölényt biztosít az, hogy az ember méltóságának legszublimisabb formáját veszi fel a magyarázat alapjául. Kétségtelen, hogy ez az álláspont az érték-

nek és az értékességnek olyan határozmányait képes megpillantani, mely a két előbbi irányzattól úgyszólván teljesen elválasztja. Az intellektualizmus már igyekszik kiragadni magát abból a konstrukcióból, mely az értékben csak pszichológiai produktumot lát s az értékek viszonylagosságán felülemelkedve, az önérték fogalmának precíz kialakítására törekszik. Tovább azonban nem jut, mint annak megállapítására, hogy értékes a tárgyak azon vonása, melyet bennük az öntudatos intelligencia értékesnek talált. Elismeri tehát az értéknek valami objektív vonását, mely az objektumra utal, de ennek kellő kidomborítását nem tartja feladatának. Megelégszik azzal az eredménnyel, hogy az érték ezen objektív vonását az öntudatos intelligencia szférájába bevonja, hogy reá mint az intelligencia szülőltére az értékesség bélyegét rányomhassa.

Az emberi szellem értékes voltát senki sem tagadja. Az intelligenciának mint legfőbb értéknek odaállítása kétségtelenül helyes, de magában tisztán formalisztikus dolog, mert felmerül a kérdés, hogy vajjon minden intelligencia értékes-e s ha nem, miért ilyen az egyik és miért nem a másik? Másfelől nyílt kérdés marad: hogyan elismerjük az érték objektív vonását, miért tesszük ezt; miért tudjuk magunkat erre kötelezve; van-e annak, hogy valami értékes, különösebb megkülönböztetője, valami sui generis volta, vagy itt is csak arra jutunk, hogy ez az objektív vonás csupán azért értékes, mert az intelligencia olyannak ismerte fel. Ez esetben az objektív vonás, mint ilyen, elveszti különállásának jogosultságát, az »értékesség« jelzőjének speciális határozmányai elmosódnak s kényszerítve vagyunk általános ismeretelméleti kategóriákra visszatérni, hogy az érték fogalmára valamiképpen eljussunk.

Az intellektualizmus sem juthat el az abszolút érték fogalmának világos körvonalozására. Megköti kezét egyfelől az általában pszichológiaiának mondható álláspont, mely még objektivebb ismeretelméleti megállapításaiban is lenyűgözi. Ennek szükségszerű következménye — s másfelől ebben rejlik alkalmatlansága — az, hogy az érték

objektív logikai jellemét is kénytelen bizonyos subjektív-visztikus vonásokkal megtoldani, illetőleg az utóbbiakat az előbbieik alapjául feltüntetni.

'Az érték objektivitásának' megalapozását *metafizikai* úton akarja adni az értékelméletnek egy szintén újabb irányzata. Ez irányzat kétségtelen érdeme az, hogy az érték abszolút érvényességét eleve elismeri. Végzetes hibája azonban, hogy ennek alapját nem az érték sui generis voltában keresi, hanem e helyett metafizikai hypostasisokat vesz fel a problema megfejtésére. Ez irányzat igen helyesen belátja, hogy bizonyos értékek elismerésére az emberi szellem szükségképpen kötelezve van. Ezt azonban nem a gondolkodás törvényszerűségéből és az érték logikai természetének sajátos praestabilita harmóniájából, hanem az érték abszolút voltának metafizikai szubstrukciójából akarja megértetni. Azért találkozunk pld. Münsterbergnél (*Philosophie der Werte*) azzal a föltevessel, hogy az értékek alapját egy ős-énben kell keresnünk s ami ezen minden én feletti őslény akaratának megfelel — az az értékes. Ez őslény felvétele azonban Münsterbergnél még nem jelenti egészen az érték szubstancializálását, mert nem áll mint Isten, a dolgokon kívül, hanem mint őserő, személytelenül működik bennünk. Az abszolút érték egyetemes érvényüisége, az individualis akarástól való függetlensége tisztán áll előtte, minthogy azonban erre másként magyarázatot nem talál az érték sajátos természetében, azért kénytelen, ha burkoltan is, az érték abszolút voltát heterogén alapokból kimagyarázni.

Csaknem ugyanezt az eljárást találjuk I. Cohnnál, aki az igazság objektív érvényességét, tehát logikai értékét, csak úgy tartja megmenthetőnek, ha az individualis én mellé egy magasabb (überindividualis) ént veszünk fel, mely az ismeretek egyetemes érvényüiségét ránk nézve biztosítja. A megismerésnél — úgymond — az egyes én igyekszik individualitásától megszabadulni s éppen ennek sikerességében rejlik az igaz ismeret objektivitásának lehetősége.

Az érték alapja e szerint egy újabb entitás volna,

melyet jelen esetben *individuum fölötti énnék* nevezünk. Az érték visszavezettetik egy magasabb valóra, melyben az ismeretek érvényessége gyökerezik. Világos a circulus vitiosus, mert ez a metafizikai fogalom számunkra elképzelhetetlen s ha nem kapunk magában az érték természetében olyan sajátosságokat, melyek annak érvényességét biztosítják, akkor az egész értéksorozat nélkülözi a szükséges alapot.

Mi tehát a teendő, hogy ezen nehézségektől és ellenszándékoktól az értékelméletet megszabadítsuk? Az összes eddigi kutatások alaphibáját nem kereshetjük másban, mint a kiindulás helytelen voltában. Az érték keresése eddig részben *túlságos empirisztikus* módon, vagy legalább is tisztán pszichológiai keretekben mozgott. Pedig az értékesség sajátossága ez alapon sohasem lesz megoldható. A kutatók nagyon jól érzik, hogy az értéknek a megismeréstől függetlennek, abszolút természetűnek, egyetemes érvényűnek kell lennie, de minthogy kiindulásuk helytelen, az előbb felsorolt sajátosságokat az ismerő, vagy értékelő alanynak az értékhez való magatartásából igyekeznek megérteni, illetve a kettő között összhangzást teremteni. Minthogy azonban az érték megismerésének pszichológiai analiziséből egyetemes érvényű ismeretre eljutni nem tudtak, mert ez lehetetlenség, azért voltak kénytelenek az érték objektivitásának megvédése céljából a magyarázat minden lehető és tudományosan egyszer sem igazolható módjához fordulni. Mihelyt a S—O viszonyából indulunk ki az érték mibenlétének megállapításánál, már fundamentális hibába estünk, mert az az egy dolog bizonyos: hogy *a S is valóság, az O is valóság, az érték pedig nem valóság*. A fenti alapon tehát az értéknek csak két valóság viszonyában rejlő relatív sajátosságait vagyunk képesek többé-kevésbé helyesen megállapítani. Még ez sem volna nagy baj, ha a kutatások e szűk terepemen is nem váltak volna egyoldalúakká a S javára. Mert a S—O viszonyában az O mindinkább kisebbedett és magának az objektumnak belső logikai értéke teljesen elmosódott. Maga Meinong, kinek pedig *»tárgy elméletében«* (Gegenstands-Theorie) egy va-

lóban modern metafizika újjászületését láthatjuk, nem tud tovább jutni ennél, mikor az érték következő definícióját adja: valamely tárgynak akkor van értéke, ha megvan benne az a képesség, hogy egy kellőképpen tájékozott alanyban az értékérzés (Wertgefühl) felkeltéséhez tényleges alapot szolgáltatasson. Ez a definíció tipikusnak mondható s röviden kifejezve annyit jelent, hogy az érték ratio cognoscendije az érzésben keresendő.

Mi a tanulság mindezekből? Az, hogy az érték eredetének minden olyan ismeretelméleti alapozása, mely a kérdést pszichogenetikus szempontból állítja előtérbe, nem célravezető. Az értékelmélet akkor lesz igazi tudomány, ha ezen elemektől teljesen megszabadul. Azért már a kiindulás sem helyes, mert nem az a kérdés, hogy az ismerő szubjektum miféle alanyi reakciói keltik fel bennünk az érték érzését. Elismerjük ugyan ezen kérdés kiváló fontosságát is, mint amely hivatva van lelki életünk számos oly életmegnyilvánulását feltárni, melyek az emberi pszichének talán legéletbevágóbb s az élet megértésére és a kultúra változatos produktumainak helyes és kellő megbecsülésére legszükségesebb feltételei. A szigorúan tudományos értékelméletben azonban ezeknek kutatása másodrendű feladat. Az érték pszichogenetikus eredete csak másodsorban érdekel, mert mint egy legújabb értékelméleti mű szerzője megjegyzi, »a transzcendentális megállapítások tartalmán mit sem változtat az, ha bármit is tudok azok eredetéről.¹ Nekünk első sorban az érték »essentialis« sajátságait kell feltárnunk. Azért kiindulásunk sem lehet sem a S, sem az O, sem e kettőnek viszonya, hanem az értékesség sajátos, sui generis természetű. Meg kell állapítanunk azért első sorban az érték általános logikai feltételeit, melyek az egyes értékdisciplináktól és az érték aktualitásától, vagyis magától a tapasztalati anyagtól teljesen függetlenek. Ezt a tudományt merész szóval az érték metafizikájának lehetne nevezni, amelynyiben feladata az értékesség a priori természetű határozmányait megvizsgálni. Ez a szoros érte-

¹ Th. Lessing: Wertaxiomatik 1914. XII. lap.

lemben vett értéktan tisztán *theoretikus* diszciplína. Az egyes értéktudományok különös feladata azután, hogy az érték sajátos logikai vonásainak ismeretével felszerelve, ezeknek normatív jelentőségét kidomborítsák s specifikus ismereti tárgyaikat az értékesség általános törvényeivel összhangzásba hozzák, illetve az előbbiek és utóbbiak közötti egyezés szükségességére — feladatukhoz képest — rámutassanak.

Talán említeni se kell, hogy egy ilyen általános természetű tan kiindulási pontjául csak az önérték szolgálhat, mert az érték abszolút természetének felfedése nélkül pozitív értékelmélet el sem képzelhető, mint ezt Böhm Károly kimutatta. Ezért az érték belső logikai alkotának, minden vonatkozástól mentes, teljes izoláltságában való megismerésére van szükség. Meg kell találnunk az értékességnek azon egyetemes érvényességű, tapasztalástól független elemeit, mint a hogyan a logika a logikai törvények a prioritásában és egyetemes érvényiségében megtalálta minden tudományos megismerés végső alapjait. S éppen az a körülmény, hogy — mint Kant a Tiszta Ész Birálatában kimutatta — az ész-törvények a priori természetében minden tudásnak tapasztalattól független, örök érvényességű alappozzanatai rejtőznek, könnyíti meg az értékesség általános logikai feltételeinek megállapítását is.

Maga az *érvényesség* mozzanat, mely az értékességnek jellemző momentumja, éppen a tiszta észelvek a priori prioritásában, a logikai törvények tapasztalattól mentes egyetemes érvényiségében található meg. Éppen azért az érték-törvények fel is teszik már a logikai elvek érvényességét, ami azonban nem azt teszi, hogy ez által az érték-törvények sajátos *sui generis* volta csorbát szenvedne. A logikai törvények ugyanis az érvényességnek legáltalánosabb, legtisztább formáját mutatják, míg az érték-törvények magára az értékre, mint objektív tüneményre vonatkoznak — természetesen tekintet nélkül tényleges előfordulására, vagy magára az értékelés pszichológiai folyamatára. Kérdés azonban, hogy mi az az objektív tünemény, melyet értéknek nevezünk?

Az érték mindig valaminek az értéke s így feltételez valamit. Nevezzük ezt tárgynak, amelynek értékéről szó lehet. Míg a logikai törvények az érvényességet, az értékességnek legkardinálisabb sajátosságát, legtisztább alakjában juttatják kifejezésre, addig az értéktörvények ezen egyetemes érvényességű törvényeket bizonyos dolgokra, mondjuk: valóságokra való vonatkozásukban tekintik s éppen ez az, amit specialiter értéknek kívánunk nevezni. Mondjuk tehát, hogy az érték az érvényességnek a valóságra vonatkoztatott, tehát a valóságra alkalmazott kifejezés módja.

Mert mit is jelent az: értékesnek lenni? Az értékesség csak olyan valamit jelenthet, ami sohasem változó, örök érvényességű. A valóság értékét tehát azon változatlan logikai mozzanataiban kell keresnünk, melyek a valóságtól és változásaitól függetlenek s így állandó jellegűek. Amint a formális logikai alaptörvények teljesen függetlenek a létezés kategóriáitól, — épp oly független az érték a valóság változásaitól. S azért a valóság és érték viszonya a létezés és érvényesség viszonyainak egy speciális esete, ami más szóval azt teszi, hogy a valóság értékes vonásai a valóságtól függetlenek s végső eredményben a logikai alapelvekben gyökereznek.

I. A megismerés intuitív és diszkurzív módja.

Mindenki által tapasztalt tény, hogy a bennünket környező világban, szellemi életünk összes megnyilvánulásaiban fordulnak elő olyan dolgok, amelyek jelentése önként szemünkbe ötlük. Vannak tételek, melyeknek igazságában senki sem kételkedhetik, vannak a világ és szellemünk között olyan vonatkozások, melyeknek jelentése nem szorul bővebb magyarázatra és első pillanatra világos. A tudomány a tapasztalatot evidens tételek felállításával anticipálja. Ezeknek igazsága független attól, hogy később a tapasztalat igazolja-e vagy sem. Az ilyen tételekről azt mondjuk, hogy önmagukban érvényesek. Hasonló jelenségek más téren is láthatók. A jó cselekedet kvalitását, a művészi alkotás aesthetikai hatását

az egyéni önkéntes megítéléstől független, egyetemes érvényű tételek szabályozzák. Nincs ebben semmi misztérium, megértése nem kívánja sem az ember felett álló magasabb »Én«, sem az egyeseket kényszerítő »általános tudat« föltevését. Amaz metafizikai homállyal, ez pszichologista köddel burkolja el az emberi szellem ezen páratlan finom élményét. Hogy ezt beláthassuk, nincs szükség arra sem, hogy transcendentális kényszerítésre gondoljunk. Már Brentano rámutatott, hogy némely tételek igazságának belátásához a kényszer érzetének semmi köze sincs s ez a megjegyzés teljes figyelmünket érdemli meg, mert az emberi ész ezen belátásai spontán természetűek. *Maqul'ban* bírják érvényességük jogosultságát s azért ennek alapját semmi külső, heterogén elemből, hanem értékes voltukból magából kell kimutatni.

De fölösleges ezt a belátást a tudás teréről leszorítani s a hit tárgyai közé sorolni. Ezt csak az teheti, aki a tételek érvényességének sajátos vonását nem látja; még kevésbé szükséges ezen tételek értékének belátásánál az érzésre rekurálni, mintha ez döntő szerepet játszana az igazság megismerésében.

Az érvényes tételek az emberi tudás legbiztosabb alapjai. A legabstraktabb tudomány megállapításai felette állanak a hétköznapi tökéletlen megismerés adatainak; ezért az emberi szellemnek a tudományos megismerés föltételeit kell megismernie s abból kiindulnia, mert ezek függetlenek a tapasztalati adottságtól. Be kell látnunk, hogy ismereti világunk közvetlenül biztos alaptételeken nyugszik, melyek igazságának érvénye önmaguk immansens sajátossága, vagyis más szóval: *be kell látnunk, hogy az értékek egészen specifikus világintenciók.*

Midőn tehát az intuicióról beszélünk, nem rejtett valóságok közvetlen megérzését értjük rajta, hanem az érték megismerésének sajátos módját. Az intuitív megismerésnél nincs még az ismerő alanynak az ismereti tárggyal való az a szembenállása, melyet S—O-val szoktunk jelölni. Hiányzik ez azért, mivel ebben az esetben ismerésünk nem valamely külső tárgyra vonatkozik, hanem mintegy önmagunkból merítjük ismeretünk tárgyát. Azért az értékesség az S—O viszonya fölött

áll s megismeréséhez a valóság semmi salakja nem tapadhat. Tartalmát úgy jelölhetnők: tiszta intenció, szemben a valóság megismerését jelző objektív intenciókkal. Lehetne másként tiszta gondolatnak is nevezni, melynek étheri finomságára a lét kategóriája épp úgy nem alkalmazható, mint az észre, mely azt gondolja. Ennek a tiszta gondolatnak igen találó jellemzését találjuk Geysér könyvében.²

Szerinte ez csak mint legelvontabb abstrakció gondolandó s mint ilyen a valóságos gondolkodásban vagy a tudományos munkában elő sem fordul. A tiszta gondolat fogalma semmi olyat nem foglal magában, ami a létezőktől, vagy ezek bármilyen ekzisztenciális vonatkozásától függővé tenné. A tiszta gondolatnak a minden relációtól való ez a mentessége adja meg magának az értéknek is speciális jellemvonását, melynek értelmében az értékekre sem az objektív, sem a szubjektív jelző nem alkalmazható; éppen ezért beszélünk azok érvényességéről.

Ebben a tiszta intencióban, melyben a S—O-tól eltekintve, egy felsőbb egység, az érvényesség alakul ki, — rejlik a megismerés intuitív formájának új momentuma. Helyesen lehet tömörítő, izoláló aktusnak tekinteni, mert a valóságtól való teljes elkülönítésben, az ahhoz kapcsoló relációk elszakításában rejlik sajátága. Ezen egybeolvadás az, ami az igazság közvetlen megértésének magyarázata.³

Az eddigiekből világos, hogy az intuición tárgya nincs a reálításban, nem támaszkodik szemléleti alapra, sőt teljes tisztaságában a szemléletnek minden elemét nélkülöznie kell, mert ez csak korlátokat szab elébe. Az intuitív megismerés Kant szavával élve, a »synthetisch Allgemeines«-től a különös felé halad, vom Ganzen zu den Theilen«. Éppen ebben az abstrakumban, ebben a szemlélettől mentes tudásban rejlik az emberi megismerés alapja. Éppen ezért, valahányszor az intuitív megismerés a szemléletre támaszkodik, — nem értékes voltának bizo-

² Grundlagen der Logik. Münster. 1909. 47. 1.

³ Böhm: Ember és világa, III. k. 209. 1.

nyitása, hanem csak a szemlélhetetlen érvényesség reális illusztrálása céljából, — mindannyiszor veszít finomságából, mert a szemlélet csak vaskossá teszi azt a tartalmat, mely az érvényesség fogalmában benne rejlik. Ezért a logikai érték intuíciója a legtisztább és legsublimisebb, amint ezt a tiszta geometria és tiszta matematika is bizonyítja, mert ezek legteljesebben elszakadnak a valóságtól. Míg a moralisnál, ahol az emberi cselekedetek vagy az aesthetikánál, ahol a művészi alkotások inkább szemléleti adatok, kevésbé salakmentes az intuíció. Jól értsük meg a dolgot, a »jó« vagy a »szép« értékének érvényessége teljesen független a valóságtól s emez azt nem befolyásolhatja; csak azt akartuk kifejezni, hogy a morális és az esztétika vonatkozhatnak a szemléleti valóságra, ellenben a logika és matematika alapelvei ilyen értelemben sohasem.

Poincaré a matematikában és geometriában észlelhető nagy átalakulást, mely e tudományokból a szemléletnek teljes kiküszöbölésére törekszik, — éppen abban látja, hogy a szemlélet sohasem képes azt a szigoruan bizonyos ismeretet nyújtani, mely e tudományok természetéhez oly szorosan hozzá tartozik. Ez a fellogás jut kifejezésre a modern lélektanban akkor, midőn felismeri, hogy a gondolkodás lényege nem a szemléleti elemekben keresendő (Messer).

A megismerés szemléleti tárgyaihoz, vagyis a valósághoz, sohasem férhetünk hozzá közvetlenül. Az adott tárgy legfontosabb analysise után mindig marad fenn valami, ami elménk számára megközelíthetetlen, tehát irracionális elem. Ezen irracionálitás elleni küzdelem nyomait őrzik Platon ideájától elkezdve Spinoza substancíáján át Kant noumenon-jáig mindazok az elnevezések, melyeket a valóság megismerését sürgető gondolkodás alkotott. Minthogy az intuitív gondolkodás a valósággal s annak szemléleti elemeivel semmiféle relációban nem áll, azért mentes ezen irracionális maradványtól; ez a közvetlensége az, ami a világ jelentéseiben rejlő önértékű vonásokat számunkra ismertté teszi.

Az intuitív megismerés legfontosabb eredménye a jelentés megismerése.

Midőn a valóság egyes adatai elmosódnak, a szemléleti, hallási s egyéb érzéki vonások teljesen háttérbe szorulnak s ezzel szemben a tartalom sokfélesége, mint egységes nem szemléleti tudás lesz ismeretünk tárgyává — ezt nevezzük jelentésnek. A jelentésben — az intuitív megpillantás momentumában — az egyes alkotó elemek elmosódnak, az érzékiség adatai nem mutatkoznak bizonyos fenomenológiai sorrendben egymás után, ezek felderítése ugyanis utólagos ismerettani boncolás eredménye, hanem a tárgy egész tartalomkomplexuma egyszerre, simultan módon jelentkezik. Maga a jelentés voltaképpen mindazoktól az adottságoktól különbözik, melyek tartalmilag benne feltalálhatók. Felismerésének intuitív volta éppen abban rejlik, hogy a benne foglalt vonásoktól függetlenül nyomja rá bélyegét a valóságra. Benne rejlik az az erő, mely a sokféleséget egységbe foglalja s a változó mozzanatok közt, mint maradandó kontans elem, a valóságot úgyszólván megfoghatóvá teszi számunkra, vagyis racionizálja.

Másként áll a dolog a diskurzív felfogási módnál. A szemléleti elemek összefoglalása bizonyos gondolkodási processzust feltételez s éppen a részletek ezen átfutása (diskursus) jellemzi a valóság megismerését. Az egységes intuitív ismeret, melyet kompakt izoláltsága és szintetikus vonása tesz jellegzetessé, itt szétvetődik részleteire. A valóság kimeríthetetlen szemléleti vonásai szétszaggatják az ismerő tevékenységet, megindítják a különböző funkciókat s így létesül az ismerésnek szaggatott, diskurzív sora. Az intuitív ismerést ezzel szemben folytonosnak nevezhetjük, mert ennek közvetlenségét nem korlátozzák az ismereti tárgynak kényszerűen előnkbe tóduló vonásai. Ha pl. ezt az ítéletet mondjuk: a föld mozog, akkor ebben a tételben egy igaz jelentés jut kifejezésre, mely a felállított tétel közvetlen megértésének következménye. Míg ha a földet és a mozgást akár külön-külön, akár együttvéve, a valóságra vonatkoztatjuk s a földben a többi bolygók egyikét, ennek jellemző sajátosságát, megkülönböztető vonásait vizsgáljuk, akkor az előbbi tétel érvényességét a szemlélet korlátaival homályosítjuk el. Ek-

kor a tétel alkatrészeinek csupán diskursív természetű megismerése jöhet tekintetbe. Mindez későbbi fejtegetéseinkben válik teljesen érthetővé. A tétel, amennyiben érvényes, érzéki igazolásra nem szorul, amennyiben reális vonásait keressük, a szemlélet korlátaira vagyunk utalva.

Az érvényesség tehát a létezésről független vonás s így a dolgok értékére nézve azok szemléleti tartalma semmi befolyással nincs. Az előbbi vonást az intuitív megismerés alapján nyerjük, mely a szemléleti vonásokat teljesen nélkülözi, míg az utóbbi a szétbontó diskursió eredménye, mely a valóság szemléleti vonásaira támaszkodik.

II. A jelentés értéke.

Mit ismerünk meg tehát a valóságról az intuitio segítségével? Ez a kérdés nézetünk szerint a valóság és érték viszonyának legsarkalatosabb pontja, az értékelméletnek legfontosabb problémája. A kérdés ismerettani, de nem pszichológiai; megoldásának főfeladata az, hogy az érték kritériumát feltétlenül biztos logikai alapra fektesse. Ezért a megoldásnak óvakodnia kell mindentől, ami ezt az objektivitást zavarhatná.

Az a logikai koncepció, mely a fenti problema megoldását adja, olyan kell, hogy legyen, mely a megismerés szubjektivitását és a valóság irracionálitását teljesen kiküszöböli. Meg kell tehát keresnünk azt a zárt szintetikus egységet, mely az előbb említett követelményeknek megfelel. Már eleve állítható, hogy ez a szintézis nem pszichológiai eredetű, hanem az ész és valóság közötti ősrégi viszony tisztán logikai kifejezője. Ez a szintézis logikai priusa kell, hogy legyen bármely lélektani proceszusznak, mely a megismerést kíséri, sőt meg kell előznie az öntudatos reflexió bármely formáját is. Midőn ebbe az összintézisbe bele kerül az »én gondolom reflexiója, akkor már felbomlott annak eredeti egysége s szétválik az alany és tárgy megfejthetetlen nehézségeket rejtő dualizmusára, vagyis más szóval: a koncepció logikai értelme átesuszik a pszichológia talajára s ezzel

használhatatlanná válik. Ez a hiba csuszott be Kantnál az apperceptió eredeti szintetikus egységéről szóló tanba.⁴ Kant éles elmével felismerte ugyan a tiszta apperceptio különbségét az empirikustól, továbbá azt is, hogy ez a képzet a spontaneitás aktusa, azaz nem tekinthető az érzékiséghez tartozónak. Azzal azonban, hogy az apperceptió szintetikus egységét az öntudat transzcendentális egységével egyértelműnek mondja, elhomályosítja azt a határt, mely a tiszta apperceptió logikai természetét az utóbbinak pszichológiai momentumaitól elválasztja.

Az általunk kontemplált szintetikus egység értelme igen közel áll Bolzano »Vorstellung an sich«-jéhez. Ez a kifejezés teljesen mást jelent, mint a »képzet« azon általános pszichológiai jelentése, mely bizonyos szubjektív vonatkozást feltételez. A képzet magában« az emberi tudattól függetlenül is megáll. Vonakozhatik valamely reális, vagy ideális tárgyra, de attól toto genere különböző, sőt némelyik semmiféle tárgyra nem vonatkozik, mint pl. a »semmi«, vagy »v—l« képzetei.⁵ A »képzet magában« — tehát nem valóság, sőt nem is vonatkozik mindig a valóságra; keletkezésében és elmulásában a gondolkodástól teljesen független. A gondolatot követheti, vagy megelőzheti (anterieure et posterieur aux pensées), mint Leibniz mondja. Bolzano ezen fogalommal — mint Bergmann találóan megjegyzi — a sok (pszichológiai) képzet *egységes* jelentésének alapul szolgáló *tényállást* akarta jelezni.

A Bolzano-féle »Vorstellung an sich« két igen fontos momentumot foglal magában, mint láttuk. Ezek egyike a gondolkodástól való függetlensége, másik az, hogy nem valóság, sőt nem is vonatkozik okvetetlen a valóságra.

Ezek a tulajdonságok jellemzik a megismerésnek általunk keresett szintézisét is, mely eszerint a szubjektív ismerési processzus ingatagságát, valamint a valóságot, — melynek teljes megismerése számunkra amugy is lehetetlen — magából kizárja. Nem az alany és tárgy viszo-

⁴ Kritik der reinen Vernunft. 1787. 16. §.

⁵ Wissenschaftslehre 49. §.

nyárol van itt szó, hanem egy magasabb egységről, mely merő logikai elemeket rejt magában s így nincs benne semmi materiális vonatkozás sem az alany, sem a tárgy részéről.

Mi már most az, ami a valóságtól és az ismerési processzustól egyaránt független, minden szemléleti elemet magából kizáró szintetikus egység? Ez nem lehet egyéb, mint a *valóság jelentése*. A megismerés össztézisének logikai értelme a jelentésben nyer — úgyszólván — konkrét alakot. A jelentés objektivitása és állandósága teszi lehetségessé, hogy a megismerési processzus sokféleségétől, valamint a valóság megszámlálhatatlan és változó részleteitől eltekinthetünk. Ha én azt gondolom vagy mondok: »ember«, ezzel nem egy embert jelölök meg, hanem végtelen számot, melyek mindegyikének megismerése nem is lehetséges. Minden jelentés a valóság végtelen számu individualitását foglalja össze s ezért lehetne a valóság ideális lecsapódását látni benne anélkül azonban, hogy ezzel a valóságra való vonatkozását állítanók. »Az ember« jelentése egészen különbözik annak reális megfelelőjétől, sőt, ha ilyen nem volna, a jelentés objektivitása akkor is változatlan. A jelentés tehát teljesen vonatkozásmentes a reális valóság irányában, de éppen ilyen az ismerő alannal szemben is. Bármily különbözők az érzéki megismerés adatai, bármily változatosak azon faktorok, melyek az ismerési processzusban résztvesznek, ez semmi befolyással sincs valamely jelentés objektivitására. »Gyűlölet« jelentése pl. teljesen független attól, hogy valaki azt milyen konkrét esetben tapasztalta, vagy pl. hogy egy civilizált vagy egy kevésbé intelligens ember ismerte meg. Bármily sokféle formája is van a gyűlöletnek a valóságban, a »gyűlölet« mégis az, ami. Sohasem fog sem »szeretet«-et, sem bármi más egyebet jelenteni. Jelentésének ezen objektív maradandósága független a megismerőtől és a megismert konkrét csettől.

A jelentés tehát az a tiszta gondolat, mely független magától az elgondolástól; az ész és valóság közti ősréláció, mely független az ész ismerő tevékenységétől épp úgy, mint magától a valóságtól.

Az, amit Herbart mondott a fogalmakról, hogy t. i. sem nem reális tárgyak, sem nem a gondolkodás valódi aktusai, a jelentésre nézve is érvényes. De a jelentés még több mint a fogalom; közvetlenebb, biztosabb, a fogalmi közvetítéstől független tudat. Ezen biztossága, asserterikus jellege különbözteti meg minden más megismeréstől s ruházza fel egy oly tulajdonsággal, mely a valóság és érték viszonyára nézve döntő fontosságú s röviden úgy fejezhető ki, hogy minden jelentés involválja, vagyis magában rejti az igazságot.

A jelentés megmarad akár gondolom, akár nem, még akkor is, ha egyáltalában nem képezi ismerési aktus tárgyát; azonossága a megismerés problemájának végső, visszautasíthatatlan posztulátuma, mint Husserl igen helyesen megjegyzi.⁶ Tisztán logikai momentumokat rejt magában s azért nem úgy kell felfogni, mint valamely reális szubstratumra való vonatkozást. A jelentés ezen abszolút, vonatkozásmentes értelmében úgy tekintendő, mint a logikai érvényesség principium individuationisa.

Ennek belátása után egy lépéssel tovább mehetünk s megállapíthatjuk, hogy az igazság nem csak az ítéletben található, amint ezt — úgy vélem Aristoteles egyoldalu interpretálása folytán — a gondolkodók csaknem kivétel nélkül évszázadokon át hirdették.

Az igazság az ítélet előtt is érvényes és sokkal ősbibb momentuma az emberi megismerésnek, semhogy azt az »alany és tárgy differenciájával«, vagy a »helybenhagyás«, »elismerés« aktusainak odafüggesztésével lehetne megközelíteni.

Már Aristoteles igen élesen különbözteti meg a fogalomban és az ítéletben, mint kapcsolatban rejlő igazság különböző természetét. Az előbbi, t. i. a fogalmi igazság megelőzi az ítéleti igazságot. Az a szinthezis, mely a τὸ τί és a τὸ τί ἵν' εἴναι egymásra való vonatkozásának eredménye, sokkal ősbibb, mint az ítéletben létesített kapcsolat. Az ész intuitiója képesít az előbbire, melynek segítségével az adott sokféleségből képesek vagyunk kiemelni

⁶ Husserl, Logische Untersuchungen II. 100 l.

a tiszta formákat, a maradandó lényeket, az intelligibilis tárgyakat (τὰ νοητά). Ebből látható, hogy Aristoteles az ellentét nélküli igazság fogalmát nem az ítéletben, hanem az egyszerű létezőben keresi. Az egyes (egyszerű) — mint mondja — ha megáll (εἰ σὺγκειται), igaz, ha pedig nem igaz, akkor nem is létezik. Ennek megragadása maga az igazság (τὸ δ' ἀληθὲς τὸ νοεῖν αὐτά).⁷ Aristoteles realiztikus hajlandósága azonban sajnos nem engedte meg, hogy az igazság természetét a létezőtől tisztán megkülönböztesse s azért az ellentmondás nélküli igazság fogalmát nem érvényességének sajátos logikai természetéből igyekszik megérteni, hanem szubstancializálja olyanformán, hogy az ellentmondás nélküli létnek, mely mint láttuk, az igazság alapja, különös fajtáját, az ὄν ὡς κρῖνος-t veszi fel.

A jelentés igazsága tehát lépp úgy fölötte kell, hogy álljon az alany és tárgy viszonyának, mint az igaz és tévedés ellentéteinek. Azért lényege nem tartalmában, illetőleg ezen tartalomnak a valósággal való kongruenciájában keresendő, hanem logikai alkatának abszolút érvényességében. A jelentésre tehát a létezés semmiféle kategóriája sem alkalmazható, keletkezését sem az ok-törvény, sem az ismerés processzusának mechanizmusa nem magyarázza; nincs az időben s így nem is lehet időben lefolyó ismerési processzus eredményének tekinteni. Tévedés volna azt is gondolni, hogy a benne való helyes képmását kell látni s ettől függ igazsága. A jelentés igazsága teljesen független a tapasztalástól s érvényessége semmi tapasztalati igazolásra nem szorul; nem tapad a valósághoz s ezért a jelentés és valóság közötti viszonyról csak megszorított értelemben, azon alapon lehet beszélni, amennyiben a jelentés a valóság egyes alkotó részeiben benne rejlő, de azoktól függetlenül is fennálló logikai momentumokat foglalja magában. A jelentés tehát a valóságnak se nem szüleménye, se nem toldaléka, hanem a benne rejlő abszolút érvényességű logikai momentumok hordozója. Értékessége ennél fogva nyilvánvaló, mert hisz soha el nem lévő logikai momentumo-

⁷ Metaph. IX. 10; 1052. a. 1.

kat rejt magában. Nem függ sem az ismerő alanytól, sem az ismert valóságtól. Logikai strukturáján sem az emberi megismerés, sem a tapasztalati adottság bármily, újabban felmerülő alakja nem változtathat. Értékességéhez évezredek munkája sem adhat hozzá többet, mint amennyit a benne levő logikai mozzanatok a priori tartalmaznak.

Azon logikai momentumok, amelyek a jelentésben előfordulhatnak, a dolog természeténél fogva formálisak. Maga a tartalom a változás folyton hullámzó törvényeinek van alávetve s így róla egyetemes érvényű tétel fel nem állítható. Viszont a változás mellett vannak olyan momentumok, melyek állandóságuknál és egyetemességüknél fogva elkülönődnek az előbbiektől.

Ezekben az utóbbi, maradandó vonásokban kell a valóság értékének csiráját keresnünk. Ezekben az egyetemes érvényű logikai mozzanatokban rejlik a jelentés kialakulásának lehetősége s igaz voltának evidenciája.

A jelentések gazdag sokfélesége csak úgy érthető, ha a valóság egyes alkotórészei külön-külön sajátos zárt individualis egységeket alkotnak. Ezen zárt egységek kialakulásainak feltétele pedig az azonosság.

A valóság végtelen számú konfigurációja csak ilyen zárt egységekké tömörülés útján válik érthetővé. Minden ilyen egységnek a priori logikai feltétele önmagával való azonossága.

A jelentés érvényessége tehát az azonosság principiumára vezethető vissza, mely annak egyúttal ismereti feltétele s így voltaképpen nem egyéb, mint az azonosság elvének a valóságon keresztül megjelenő érvényességi mozzanata, vagy más szóval a valóság értékének az azonosság elvén felépülő kifejezője.⁸

Az azonosság nem jelent egyenlőséget, aequivalentiát. Azért a szokásos megjelölés, $A=A$ nem fejezi ki az azonosság elvében rejlő fontos logikai momentumot. Vala-

⁸ Azért helyesen jegyzi meg H. Cornelius, hogy az igazság problémájának megoldására nézve elsőrendű követelmény az ítéletben előforduló fogalmi symbolumok szilárd jelentése. Ez a követelmény pedig az azonosság elvében gyökerezik.

mely dolognak önmagával való azonossága voltaképpen el sem gondolható. Ha ugyanis az identitást elgondolni akarjuk, akkor a tárgyat összehasonlítjuk önmagával, vagy megkülönböztetjük önmagától s így egybevetjük. Ez a processzus azonban merőben ellenkezik ezen elv felbonthatatlan egyszerűségével és egységességével.

Az identitás elvének reális elgondolása mindenképpen ellentmondásra vezet. Az előbb említett formula ($A-A$), mint láttuk, nem helyes azért, mert összehasonlítást, »egybevetést« feltételez, amit a logikai principium természete kizár. Sokkal helyesebb megjelölés, mert az előbbi által támasztott mellékes zavaró momentumokat részben megszünteti, az, amely » A est A « alakban adható vissza.

Ez a forma világosan fejezi ki ugyan az identitás értelmét, mely szerint valamely dolog »az, ami«, van azonban egy nagy hibája s ez abban rejlik, hogy az » A est A « ítélet, az ítélet pedig helybenhagyást jelent. A helybenhagyás viszont valamely szubjektumtól való függésre utal. Ilyenformán az identitás ezen leghelyesebbnek látszó formulája is veszedelmes félreértésre adhat alkalmat. Erdmann igen helyesen mutat rá, hogy az identitásban rejlő »állítás« (Setzung) — *sit venia verbo* — egyáltalában semmi közösséget nem mutat az igenléssel (Bejahung), mint-hogy ezen terminus szükségképpen az ítéletre vonatkozik. Az az »állítás«, mely az identitásban benne foglaltatik, teljesen független minden összehasonlítástól, vonatkozástól avagy igenléstől, éppen ezen természetében rejlik sajátossága.

Az azonosság principiumának logikai értelme annyiban különbözik az » A est A « kifejezéstől, amennyiben a jelentésnek állítása különbözik az ítélet bármily egyszerű formájától.

Érvényessége belső logikai tartalmában keresendő, mely minden »helybenhagyástól« teljesen független. Azért az identitás elvét lehet ugyan ítélet alakjában kifejezni, de csak azzal a szigorú feltétellel, hogy a kettő között semmi olyan összefüggést nem keresünk, mely — mint láthattuk — az »azonosság« logikai tisztaságát és abszo-

lut természetét veszélyeztetné. Azért minden formulánál célszerűbb az identitásnak, a jelentés problémájának megfejtéséhez elengedhetetlenül szükséges azon értelmét kiemelnünk, mely Erdmann fogalmazása szerint így szól: »tárgy és önmagával való azonosság egy és ugyanaz vagy megfordítva: tárgynak lenni annyi, mint önmagával azonosnak lenni.«⁹

Az azonosság elvének magától értetődő követelménye, hogy minden dolog — éppen mert magával azonos — minden egyétől különbözik. Ez a principium az az ugrópont, amelynek következtében a valóság részekre bomlik, melyek mindenike önálló zárt egységet alkot.

Az azonosságon épül fel tehát a valóság értékének, vagyis jelentésének másik nevezetes logikai momentuma: az egységesség.

Az azonosság principiuma a valóságot számtalan alkotó részre bontja, melyek egymástól elkülönítve szorosán zárt egységükben a jelentések változatlan azonosságának logikai megfelelői. Csak ilyen különálló egységekről állítható az azonosság s ennél fogva mondhatjuk, hogy az identitás és egységesség egymásra utalnak. Az egységesség a valóság egyes alkotó részeit egymással szemben önállóvá teszi s azért az egység az önállóság szimbólumának tekinthető, azért mondja Aquinói Tamás, hogy »minden dolog a saját egységét igyekszik megőrizni«. Az egységesség logikai folyománya végül, hogy minden egységnek kell valami olyat tartalmaznia, ami a másokban meg nem található, mert különben lehetetlen volna saját egységét a másikkal szemben megőriznie. Ezen alapul az egyes tárgyak individualitása. Ez alkalommal éppen csak megemlítettük ezt a fontos elvet, melyet Leibnitz »principium individuationis«-nak nevez. Nagy jelentősége a következőkben fog kitünni.

A valóság most említett logikai sajátosságai reá vezetnek a jelentés, illetőleg a jelentéssé s így logikai alakzattá tömörült valóság igazságára.

Minden jelentés a valóságnak (legtágabb értelemben

⁹ V. ö. Logik. I. 242. 1.

véve) egy bizonyos részét önti logikai formába s ezáltal állandóvá teszi benne azokat a momentumokat, melyek tőle függetlenül ugyan, de mégis benne rejlenek. Már láttuk, hogy minden jelentés konszolidált tömör egységet alkot, mely önmagával azonos s így minden mástól különbözik. Mi az, ami a jelentéseket ilyen különbözővé teszi? Hisz azok az általános logikai momentumok, melyek a jelentés változatlan fenmaradását biztosítják — ugyanazok. A jelentések azonban nem tisztán formális alakulások. A logikai alapelvek, amelyeken a jelentés érvényessége is alakul, ez alkalommal nem teljes elkülönödöttségükben, — tehát nem mint tiszta formák jelentkeznek. Minden jelentésben van valami tartalmi momentum, mely azonban a valóságból kölcsönözött, sőt nem mindig a valóságra vonatkozó (pl. a geometriában). A jelentésnek tartalma is logikai természetű. Mit teszen ez? Azt, hogy a jelentés tartalmában a valóság állandó örökérvényességű, a logikai alapelvek kereteibe beilleszkedő, tehát legértékesebb vonásai vannak megőrizve. Minden jelentésben tehát a valóság valamely alkotó részének maradandó eleme foglaltatik, mely a jelentés általános logikai, vagyis formális érvényessége mellé egy sajátos individualis érvényességi momentumot is csatol.

A valóságnak minden egyes alkotó részében az identitás és egységesség elveinek szükségképeni folyományaként — kell ilyen individualis logikai momentumot őriznie, amely a jelentés útján belőle kiemelhető.....)

Ebben a tartalmi momentumban nézetünk szerint főlegesen bárminemű irracionálitást keresni («Minimum der Denkfremdheit» Cohn, Lask). Az a tartalmi főleg, mely minden jelentés egyik logikai momentuma, éppen ezen logikai alkotánál fogva közvetlenül ismeretes. Magának a valóságnak irracionálitását — vagyis teljességében való megismerhetetlenségét — egy másik igen fontos belátás számára óhajtanók igénybe venni. Ez a következő.

A valóság részben az emberi ismerő képesség korlátozottságánál, részben kozmikus helyzetünknel fogva teljesen meg nem ismerhető s így a reá vonatkozó leg-

alaposabb ismerés is hiányos, mert mindig maradnak oly elemek, oly összefüggések, melyek nem is jutnak a megismerés körébe. Ezért mondjuk, hogy a valóság megismerése irracionális elemeket rejt magában. Ez az irracionális elem már azért sem tűnhetik el egészen, mert a valóság végtelen számú alkatrészsre bontható, melyek mindegyike az azonosság törvényének értelmében egymástól valamely individuális vonás által különböző, zárt egységet alkot. Amint láttuk, minden jelentés a valóság egy ilyen alkotó részének logikai, vagyis állandó érvényességű mozzanatát tartalmazza. Minthogy a valóság alkatrészeinek teljes ismerete végére mehetetlen, azért az ezen alkotó részek logikai momentumát magukba záró jelentések száma is végtelen. A valóság tehát megszámlálhatatlan logikai momentumot rejt magában, melyek tőle függetlenek, nem léteznek, de örökérvényűek — és a jelentések számának végnélküli gyarapodásával együtt jutnak napvilágra.

De magában az egyes jelentésben is számtalan logikai momentum összeszövődése található s a jelentés annál tisztább, individuális sajátosságai annál inkább kibomlóroznak, mennél tudatosabbá válnak egyes alkotó mozzanatai. Teljes az a jelentés, melynek összes határozományai evidensek s voltaképpen csak az a teljes jelentés az igazság. A jelentés teljessége magában zárja az összes állítmányokat és jelzőket, melyek róla állíthatók s ezért totalitas annál tökéletesebb, mennél több határozománya fejezhető ki ítélet alakjában. Ennek fontosságát legtisztábban Leibnitz látta. Az ő individualis szubstanciája magában rejtő jövő fejlődésének összes praesuppositióit. Mindazon sajátos megnyilvánulások, melyeket a valóság valamely alkotó része a jelentés útján tudomásunkra hoz, már eleve benne rejtőztek az illető tárgy természetében. Azért minden igaz állítmány, mely a jelentés komplexumából felszínre hozható, a való igazságán alapul, melyhez az emberi értelem semmi újat hozzá nem toldhat. A való értékének teljes felismerése összes határozományainak ismeretében áll. Mert az a szubstancia, melynek jelentésében egész jövő fejlődése már benne

rejlík, másként nem értelmezhető, mint hogy annak lényegéhez vagy jelentéséhez mindaz hozzá tartozik, ami róla állítható.

Ezen szubstancia összes individuális adottságai reá nézve lényegesek s ebből semmi sem vehető el s hozzá semmi sem tehető jelentése igazságának meghamisítása nélkül.

Az emberi megismerés ideálja ezek után önként értődőleg nem lehet más, mint az a jelentésbeli befejezettség, mely egy jelentésű az értékesség teljességével — vagyis az igazsággal.

A jelentés egyes alkotó részeinek megismerése fokozatosan segít a befejezett jelentés megismeréséhez. Az igazság intuitív megismerése lényegében változatlanul megmarad ugyan, de fokozatosan mélyül el aszerint, a mint a jelentés alkotó részei kifejlődnek. Minthogy pedig ez a kifejlődés (evolúció) a jelentés individualis struktúrájának teljes átértését eredményezi, azért mondhatjuk, hogy az igazság, — vagyis az értékesség teljességének megismerése — szubjektív oldalon a felfogás tisztaságában áll. Azért a jelentés totalitása úgyszólván párhuzamos az intuitív felfogás tisztaságával. Minthogy a jelentés logikai alkatának tökéletessége a valóság minél teljesebb, világosabb megismerésében áll, — mert hiszen a perfekció Leibnitz szavai szerint nem egyéb, mint la grandeur de la réalité positive prise précisément — azért igen helyesen állítá föl ugyancsak ő azt a nevezetes tételét, hogy a monade tökéletessége s mindaz, amit a monade képez, egyenes arányban áll a felfogó képesség tisztaságával. Mivel azonban a valóság teljes átértése s így a jelentés tökéletes befejezettsége ránk nézve a valóság megismerésében rejlő irracionális elemeknél fogva csak approximatív, — azért minden jelentése között legtisztább azoké a tételeké, melyekhez a valóságnak semmi salakja nem tapad. A tiszta igazság tehát csakis a legegvidensebb, legvilágosabban megérthető logikai elvekben keresendő. A valóság értékének megismerésére irányított összes kutatásainknak helyessége attól függ, mennyiben sikerül a valóságban rejlő logikai mozzanatokat a jelentés útján

kiemelni olyképpen, hogy a logikai elvek érvényessége kárt ne szenvedjen. Ezt kifejezhetjük úgy is, ha azt mondjuk, hogy a valóság értéke nem egyéb, mint kimutatása annak, hogy a logikai törvények a valóságnak is immanens mozzanatai, vagyis érvényességük erre nézve is fennáll.

A jelentés pedig nem más, mint a logikai törvények valóságon keresztül való aspektusának foglalatja, kifejezője.

A jelentések azonban nem állanak egyedül, hanem egymással összefüggenek, állandó vonatkozásban vannak. Ezek a relációk a jelentések változatlan logikai érvényessége következtében maguk is állandó természetűek s számuk épp oly végtelen és kifürkészhetetlen, mint a jelentéseké. Minden jelentés a priori beletartozik bizonyos relációkba s minél nagyobb a hozzáfűzhető relációk száma, annál világosabban domborodik ki kozmikus értékesége s világosabban tűnnek föl logikai tartalmának speciális megkülönböztető sajátosságai. A tudomány egyik legnehezebb feladata a jelentések között elhúzódó relációk logikai természetének pontos megállapítása, mert bizonyos relációk változatlan fennállása tesz lehetővé minden tudományt.¹⁰

A relációk a megismerésben az ítéletek által válnak tudatossá. Minden ítélet hivatása valamely jelentés természetének megfelelő vonatkozást, relációt feltárni. Az a vonatkozás, amely két dolog között fennáll, az ítéletnél az alany és állítmány megkülönböztetésében, illetve kapcsolódásában mutatkozik. A dolog természetéből következik, hogy az ítéletnek azokat az összefüggéseket kell felmutatnia, melyek a jelentések logikai alkatából kihozhatók s így az ítélet igazsága is azokra a logikai szabályokra vezetendő vissza, melyeken a jelentés érvényessége nyugszik. Ez a tétel másképpen azt fejezi ki, hogy az ítélet igazságát nem az alany és állítmány kapcsolatában, még kevésbé ezen alkotórészek bizonyos aszociatív sajátosságában, hanem abban az egységes tartalomban

¹⁰ Pauler, Magyar Filozófiai Társaság Közleményei. XXXV. füzet.

kell keresnünk; mely az ítélet útján kifejezésre jut; egyszerűen az ítélet logikai helyessége az *ítélet jelentésében* keresendő. Maga a kapcsolat ugyanis lehet igaz vagy téves, a jelentés azonban ezen ellentétet kizárja magából. Az ítéletben benne rejlő ezen egységes jelentést nevezi Meinong »objektív«-nek; ebben rejlik az ítélet érvényességi momentuma.

»Objektív«-nek nevezi Meinong az ítélet egységes tartalmát. Az ítéletben tehát az alany és állítmány s az általuk külön-külön megjelölt tárgy másodrendű fontossága, figyelmünk az egységesnek tekintett ítélet tárgyára (Urtheilsgegenstand), vagyis az ítélet jelentésére kell, hogy forduljon. Az »objektív« azonban nem áll az egyes tárgytól elkülönítve, hanem azon közvetlenül ismeretes jelentés, melyen lát a reális tárgyat megérthetjük. Ha pl. ezen ítéletet hozzuk: »hó van künn«, akkor ebben a »hó« az ismereti tárgy, azonban van az ítéletnek, mint egésznek is, külön tárgya, melynek tartalma abban jut kifejezésre, hogy »hó van künn« (dass es Schnee gibt), ez utóbbi, vagyis az ítélet jelentése teszi ki azt, amit az »objektív«-en érteni kell.

Az »objektív« nem létezik abban az értelemben, mint maga a tárgy, hanem megáll (besteht) s nem is korrelat fogalom azon korlátolt pszichológiai értelmezés szerint, mely a tárgyat csak egy alany számára létezőnek állítja. Az objektív az alanytól független, önálló jelentés; közvetlen ismeret szemben az ítéletben előforduló reális tárggyal, mely közvetett ismeret. Érvényessége az időn felül áll, ami azt teszi, hogy minden ítéleti tartalom valami, az időben el nem múló érvényességi mozzanatot rejt magában. Eppen azért minden ítéletben, bármily részleges igazságot fejezzen is ki (pl. én írok), benne rejlik ezen ítélet jelentésének egyetemessége, mely változatlanul megáll mindörökké.¹¹

Az ítéletben tehát a logikai tartalom, az egységes jelentés az, ami maradandó. Az alany és állítmány egybekapcsolása lehet helyes vagy helytelen, az ítélet tar-

¹¹ Böhm, Ember és világa IV. 241. l.

talma azonban nem. Azért a lényeg nem a kapcsolatban rejlik. Ez a körülmény igen fontos belátásra vezet, mely akép fogalmazható, hogy az ítélet nem egyéb, mint a jelentés alkotásnak egyik tudatosabb formája. Ebből következik, hogy az ítélet funkciója nem választható el oly élesen a helyes jelentést alkotó ősi ismerési funkciótól, mint ahogy ezt általában tették a logikában. Az ítéletben ugyanis az a momentum, melyet »helybenhagyásnak« vagy »elvetésnek« neveznek, tisztán szubjektív eredetű, s mint ilyen nem lehet döntő természetű valamely ítélet helyességének megállapításában. Maga az ítélet tárgya, vagyis jelentése ettől független logikai momentum.

A megismerés intuitív módja és az ítélet tehát egyúgyanazon eredményhez, t. i. helyes jelentések ismeretéhez vezetnek. Csakhogy az intuitió jelentések egészére, míg az ítélet a jelentések relációira vonatkozik. Mivel azonban minden ítéletben valamely közvetlen ismeret (az egységes jelentés) válik tudatossá, ezért az ítélet igazsága ez utóbbiban van s így az ítélet helyessége a benne foglalt jelentés helyességétől függ.

(Folyt. köv.)

A vallástanítás története.

Irta: **Benczédi Pál.**

A vallástanítás történetének fontossága.

A mai ember hajlandó azt gondolni, hogy mindent, ami most van, magasan fölötte áll a régieknek s hogy a jelenkor tudományos haladásának semmi oka sincsen a rég multakon való visszatekintésre. Pedig hát a dolog nem így áll. A jelenkor bámulatra ragadó nagy vívmányai nem állottak úgy elő, mint a népmesében ismert tündérpaloták. Ezeket nem bűvészek állították össze varázsvesszővel, hanem folytonos átalakulásnak az eredményei.

Ezen általános szabály alól nem kivétel a vallás és a vallástanításnak kérdése sem. Igaz, vannak még ma is olyanok, akik a vallásban haladást nem akarnak ismerni, akik csak megállapodott dogmarendszereket ismernek s így a vallást úgy állítják be, mint sohasem változó kijelentést, melyet nem bírálni, hanem hinni kell. Azonban még ezen a vonalon is folyton újabb és újabb dogmákat alkotnak, ami kétségtelenül bizonyítja, hogy a kik nem akarnak, még azok is haladnak. Az már aztán más kérdés, hogy helyes vagy helytelen irányban-e.

A vallás is az emberi szellem egyik megnyilvánulása. Az a mélységes belső ösztön, mely az embert visszavezeti az örök alkotóhoz. Az a hatalmas, meg nem határozható érzés, mely véges létünket a végtelennel köti össze. S minthogy az érzelmekről is értelmi képességünkkel tudunk számot adni magunknak, a vallásos érzés, vagyis a véges lénynek a végtelennel, a mulandónak az örökkévalóval való kapcsolatának tudata az értelem műve is és annál tisztább, annál emelkedettebb, minél